

АСИМІЛЯТИВНІ МОДЕЛІ ТОПОНІМІВ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ОСТРОВАХ ГАЛИЧИНИ

Стаття висвітлює особливості словотвору назв німецьких поселень Галичини та характеризує асимілятивні моделі цих топонімів у ситуаціймовного острова.

Ключові слова: топонім, словотвірна модель, композита, мовні контакти.

У процесі дослідження мовних взаємовпливів, які неодмінно супроводжують тривалі міграційні процеси тих чи інших етносів, важлива роль відводиться топонімам. Лінгвістичні функції топонімів завжди включають темпоральний аспект, оскільки вони зберігають фонетичні та словотвірні риси, притаманні конкретній мові в певний історичний момент, і локальний аспект, бо в топонімі фіксується мовна специфіка конкретного географічного простору. Назви населених пунктів ніколи не бувають випадковими чи позбавленими значення [1, с. 67]. Їхнє значення синтезує в собі комплекси екстра- та інтралінгвальних факторів. Не є винятками і назви німецьких колоній Східної Галичини (мається на увазі історичний регіон), які виникли в наслідку третьої міграційної хвилі німецьких поселенців на схід.

Топоніми, що виникли в ареалах німецькомовних островів-колоній у результаті асиміляційних процесів, досліджувалися як у вітчизняному [1], так і у зарубіжному мовознавстві [3, с. 5]. Так, Г. Бельман стверджує, що історичні топонімічні форми є певною ілюстрацією коареального співіснування старших слов'янських і молодших німецьких поселень у результаті колонізації: «Різні доповнення, як от *Polnisch- / Wendisch-, Deutsch-, Klein-, GroЯ-, Alt-, Neu-* та ін., можуть відтворити сусідство слов'янсько-німецьких поселень» [3, с. 3]. Таке сусідство та існування «колоній-вселень» у слов'янські села мотивують паралельне існування подвійних топонімів – «freie Paare» [3, с. 3].

Дослідник запозичень у мові німців-колоністів Галичини Юліус Кремер вивчив і зафіксував іншомовні впливи на пфальдсько-швабський діалект галицьких німців [7], проте не подав характеристики топонімів та мікротопонімів – географічних назв у межах німецькомовних островів.

Однією з останніх публікацій про назви німецьких поселень в Галичині, яка підтверджує існування подвійних слов'янсько-німецьких пар топонімів, є праця Г. Вальтера [9]. Та автор, на жаль, обмежується прикладами паралельних назв, аси-

мільйонів варіантів, запозичених слов'янських назв та антропонімів, що лягли в основу низки комеморативних назв.

Наявний фактологічний матеріал німецьких топонімічних дериватів у Галичині 18–20 ст. дає змогу досліджувати його й у етнолінгвістичному аспекті, з урахуванням діалектних особливостей мови-реципієнта, яка існувала в умовах іншомовного оточення, – т.зв. «мовного острова».

Характеристика номінативно-дериваційних процесів у топонімії німецьких колоній Галичини має первинну актуальність для дослідження екстралінгвістичних та лінгвістичних мотивацій процесу запозичення українізмів у мову німців-колоністів та для демонстрації впливу слов'янських топонімічних форм на словотвір назв колоній. Тому важливим предметом цієї розвідки бачиться класифікація топонімів за структурно-семантичними моделями творення та виявлення їх основних асимілятивних моделей.

Німецькі поселення нового часу (1772–1914) в Галичині утворили мовні острови ексклавно-анклавного типу [5, с. 178]. Топоніми Галичини були чи не найпершою слов'янською (українською та польською) лексикою, з якою безпосередньо зіткнулися придворні чиновники з кайзерівського Відня, а потім і прибулі німці-колоністи, і яка через соціально-історичні передумови підлягала обов'язковому практичному освоєнню колоністами. Адже географічні назви Галичини були першими словесними орієнтирами в абсолютно чужомовному слов'янському світі та першими кроками на шляху до міжмовної взаємодії німецьких поселенців та галичан.

Назви німецьких поселень можна розподілити між трьома групами: а) відойконіми, б) відантропоніми та в) назви-етноніми. За способом словотвору німецькі відойконіми топоніми демонструють наступні моделі:

1) адаптовані діалектні форми офіційних нормативних німецьких назв. Ці форми відображають фонетичні та лексико-граматичні особливості пфальдсько-швабського діалекту більшості колоністів. Так, наприклад, у ряді топонімів літературна назва втратила з'єднувальний компонент (*e*)*n*, оскільки кінцевий звук *-n* в парадигмах діалектних дієслів та іменів відсутній, наприклад: *Gassdorf* замість *Gassendorf*, *Laufdorf* від *Laufendorf*, *Wissdorf* замість *Wissendorf*. Сполучення *nn* замінило графему *nd* у *Linnefeld* замість *Lindefeld*. В ряді назв спостерігається зникнення умлаутів: *Kynigsau* перетворилося в *Keenichsau*, а оглушення дзвінкого зімкнено-проривного *g* в позиції ауслаута (в кінці складу) призвело до сміхотворних семантичних змін літературної норми.

2) транслітерації назв сусідніх слов'янських поселень. Такий вид запозичень ще раз підтвердив той факт, що найчастіше запозичуються географічні назви та імена осіб [2, с. 98], які демонструють у новому мовному оточенні асимілятивні моделі, сформовані на різних структурно-семантичних та словотвірних трансформаціях.

Чиста транслітерація слов'янських топонімів у нових назвах німецьких колоній спостерігалася вкрай рідко. Поселенці намагалися адаптувати незвичні назви з незрозумілою їм внутрішньою формою, перетворивши їх на схожі за звучанням німецькі з прозорим, хоча і абсолютно іншим значенням. Так, наприклад, типові для польських та українських назв кінцеві склади *-ow/-iv* відтворилися німецькою формою *-au*, співзвучною з німецьким іменником *Aue* (річкова долина, луг), який

є дуже частим складником німецьких топонімів: *Berdyczow – Berdikau, Goleszow – Goleschau, Jatta – Jattau, Kadcza – Kadschau*.

Фонетико-графічна адаптація назв галицьких поселень відбувалася у відповідності до особливостей діалектного мовлення колоністів, що засвідчують лексикони з кодифікацією назв колоній та спогади колоністів [6, 9]. Наприклад, нетипова для німців флексія *-a* була змінена на *-e*: *Wolica* отримала форму *Woletze*, *Wola* набула форми *Wole*, *Nowica – Nowice, Lublany – Luwjane, Wiszenka – Wischinke, Smereczna – Schmaretschne*. Проте багатоскладові слов'янські топоніми, що закінчувалися на *-e* у запозиченій формі це закінчення втрачали: *Muzylowice – Muschlowitz, Mierzwica – Meerwitz, Porzecze – Poretsch*.

Деяко іншими є варіанти асиміляції, де в запозичених назвах зникали цілі склади: *Drohobycz – Drowitz, Mikolajow – Nicklei, Bolechow – Bolgoff, Ustrzyki – Ostrich, Grabowiec – Grawitz*. Іноді ж окремі морфеми або цілі основи композитних топонімів підмінювалися схожими за звучанням німецькими іменниками з прозорою внутрішньою формою, яка, проте, не мала нічого спільного з семантикою української основи: *Biegonice – Pechnitz (Biego – Pech), Kalinow – Kalhof (-ow – Hof), Kamienbrod – Kannebrot (-brod – Brot), Troscianiec – Droschtenetz (-niec – Netz), Kupnowice – Koppelwitz (-wice – Witz), Nowocielica – Nowerseletz (-lica – letz(t))*.

3) композити-гібриди, утворені основоскладанням транслітерованого слов'янського топоніма та німецьких означальних назв *Neu-, Deutsch-*, або основного компонента *-Kolonie*: *Neu-Kalusz, Neu-Horozanna, Neu-Mizun, Deusch-Lany, Deutsch-Smolín, Bandrow-Kolonie, Knihinin-Kolonie*.

4) топоніми – переклади слов'янських назв. Їхній аналіз дозволяє виділити наступні форми словотвору:

- композити, утворені від складних слов'янських назв шляхом перекладу складників, наприклад: *Zimna Woda – Kaltwasser*;

- композити, утворені від складних слов'янських назв шляхом перекладу тільки першого слова з використанням в якості основного компонента композити типових для німецьких топонімів іменників *Dorf, Berg, Au(e)* тощо, наприклад: *Mokra Wies – Nassendorf, Nowa Wies – Neudorf*;

- композити, утворені шляхом перекладу простих слов'янських топонімів з додаванням типових складників німецьких географічних назв у функції основного слова, наприклад: *Kiernica – Brunndorf, Padew – Fallbrunn, Sarny – Rehberg, Kamien – Steinau, Swierkla – Tannendorf, Strzeszyce – Wachendorf*;

- композити, утворені шляхом перекладу суфіксальних та префіксальних форм слов'янських топонімів. При перекладі префіксації спостерігається переклад префікса та основи відповідними німецькими формами: *Podrzecze – Unterbach, Podberezce – Unterberge, Podhajczyki – Unterwalden*. При перекладі суфіксальних топонімів німецькі форми набувають композитної структури, в якій замість суфікса живається описовий загальний іменник-основа: *Tarnawiec – Dornbach, Książnica – Fürstenaue, Uliczno – Gassendorf, Komarow – Gelsendorf, Nadziejow – Hoffnungsau, Biegonice – Laufendorf, Lipowiec – Lindenau, Kurzyń – Rauchersdorf, Sarnyky – Rehdorf, Wojtowstwo – Vogtsdorf, Dykowiec – Wildental, Roynjatow – Rosenberg*;

• прості назви колоній, утворені шляхом перекладу простих слов'янських топонімів: *Gaj* – *Hain*.

Проте не всі перекладні форми користувалися популярністю в німецьких колоністів. Дуже часто замість них у вжитку активно з'являлися слов'янські форми, адаптовані до діалекту колоністів. Ті паралельні слов'янські назви німецьких колоній, де в процесі фонетичної асиміляції зникли флексії або оглушилися окремі дзвінки приголосні, все одно вживалися частіше, оскільки відмінності були незначними і запозичені назви служили кращими орієнтирами у спілкуванні з місцевим населенням, ніж офіційні німецькі назви, наприклад: *Uliczno* – *Gassendorf* + *Olitschne*, *Komarow* – *Gelsendorf* + *Kameroff*, *Nadziejow* – *Hoffnungsaus* + *Naddjoff*, *Biegonice* – *Laufendorf* + *Pechnitz*, *Swierkla* – *Tannendorf* + *Schwerklaa*. При адаптації спостерігається явище народної етимології майже в кожному випадку: *Drozdowice* – *Burgthal* + *Droschtewitz*, *Siwka* – *Ugartstal* + *Schifka*, *Mierzwica* – *Meerwitz* + *Wiesenberg*.

Мотиваційним чинником більшої вживаності адаптованих слов'янських топонімів порівняно з офіційними німецькими назвами колоній виступає співзвучність основ чи їхніх морфем з німецькими іменниками (рідше прикметниками), значення котрих служило характеристикою особливостей життя в тій чи іншій колонії: *Biegonice* – *Pechnitz* (*Pech* – *невдача, нещастя*), *Komarow* – *Kameroff* (*Kammer* – *комора*), *Swierkla* – *Schwerklaa* (*schwer* – *важко*).

Дещо особіно від охарактеризованих груп топонімів стоїть значна кількість відантропонімних (комеморативних) назв [1] німецьких колоній, які мали увіковічнити імена видатних осіб, що особливо долучилися до процесу колонізації.

При детальному аналізі словотвору таких топонімів вимальовується виразна відмінність між похідними морфологічними формами назв, зумовлена етнічними коренями вихідних антропонімів: топоніми – деривати від німецьких імен – це або зміна антропонімічної функції імені на топонімічну: *Kranzberg* (*Franz Anton Edler von Kranzberg* – *губерніальний радник і референт*), *Dornfeld* (*Anton Edler von Dornfeld* – *губерніальний радник*), *Rosenberg* (*Fürst Rosenberg-Orcini* – *довірена особа кайзера*), *Rottenhan* (*Heinrich Franz Graf von Rottenhan* – *губерніальний радник*), *Einsiedel* (*Graf von Einsiedel* – *член комісії з питань колонізації*) або ж композиція “ім'я + загальний іменник (якісна характеристика номінованого простору)”: *(Brigida)u* – *Brigido* (*Graf Josef von Brigido* – *губернатор Галичини*) + *Au(e)*, *Ugartstal*, *Ugartsberg* – *Ugart* (*Alois Ludwig Graf Ugarte* – *придворний канцлер, таємний кайзерівський радник*) + *Thal* (*Tal*), *Berg*).

А назви колоній, в основу котрих лягли імена тих польських або українських землевласників, які запроваджували на своїх землях приватну колонізацію, демонструють зовсім іншу модель словотвору: антропонім + слов'янські присвійні суфікси *-ow/ів*, *-in/ин*, *-owka/івка*, наприклад: *Mierow*, *Josefow* (землевласник *граф Josef Mier*), *Sygniowka* (землевласник *Sygniow*), *Josefow*, *Hanunin*, *Antonin*, *Stanin* (*диму графа*), *Bronislawowka*, *Kasimierowka* (*диму графа Miezopotowski*), *Karlowka* (землевласник *Karl Szczynski*), *Slawitz* (землевласник *Slavinski*). Виявлену закономірність ще раз підтверджують назви гірських сіл богемських німців: *Annaberg*, *Felizienthal*, *Karlsdorf* були закладені на землях землевласника Зайфа (*Karl von Seif*) і названі на честь членів його родини, колонія *Leopoldsdorf* названа на честь землевласника

Поппера (Leopold von Popper), а колонії *Ludwikowka*, *Teresowka* отримали імена дочок графа Потоцького.

Отже, проведений аналіз демонструє значні впливи слов'янських власних назв Галичини на словотвірний процес іншомовних топонімів – назв німецьких колоній. Оскільки творення німецьких топонімів відбувалося синхронно, а може і з випередженням стосовно закладання поселень, коли ще не йдеться про будь-які екстралінгвальні (культурні, економічні, релігійні тощо) фактори, то можемо твердити, що в даній ситуації мовний контакт випередив позамовний (хоча, зазвичай, перший буває наслідком другого).

Відкритість мови колоністів до запозичення слов'янських власних назв на подальшому етапі колонізації засвідчила її потенційну здатність до запозичення української та польської лексики, що підтвердили пізніші дослідження [7]. Таким чином, німецькомовний топонімічний феномен на території Галичини зафіксував запозичені за різними моделями та асимільовані в мові-реципієнті українські географічні назви. І хоча він проіснував недовгих півтора століття, його наявність демонструє не таку вже й часту можливість для дослідження поведінки українських топонімів у німецькомовному середовищі.

Література

1. Даникьян С. С. К вопросу о происхождении немецких топонимов / С. С. Даникьян // Вопросы романо-германской филологии и методики преподавания иностранных языков. – Ростов-на-Дону, 1974. – Вып. 2. – С. 68–74.
2. Языковые ситуации и взаимодействие языков. – К. : Наук. думка, 1989. – 203 с.
3. Bellmann G. Slawoteutonika / Bellmann G. – Berlin-New York : Walter Gruyter, 1971. – 179 S.
4. Bielfeld H. H. Die slawischen Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften. 1950–1978. – Leipzig, 1982.
5. Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Bd. 1–2. – Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1982–1983.
6. Kuhn W. Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. – Münster/Westfalen, 1930. – 244 S.
7. Krömer J. Unser Sprachschatz. Wörterbuch der galizischen Pözlzer und Schwaben. – Stuttgart - Bad Cannstatt, 1979.
8. Metzler W. Die Ortsnamen der deutschen Siedlungen in Galizien. // In: Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch. 1. Aufl. / Zusammengest. von J. Krömer. – Kaiserslauten: Rohr-Druck GmbH, 1965. – S. 82–86.
9. Walter H. Siedlungsentwicklung und Ortsnamengebung östlich der Saale im Zuge der deutschen Ostexpansion und Ostsiedlung // In: Vom Mittelalter zur Neuzeit. – Berlin, 1956. – S. 77–89.

Shatska H. M. Assimilative models of toponyms in the language islands of Halychyna

The paper is devoted to the specifics of word-building of the names of German colonies in Halychyna and characterizes assimilative models of these names in the «language islands» situation.

Key words: toponym, word-formative model, composite, language contacts.

Шацкая Г. Н. Ассимилятивные модели топонимов в немецкоязычных островах Галиции

Статья посвящена особенностям словообразования названий немецких селений Галиции и излагает ассимилятивные модели этих топонимов в ситуации языкового острова.

Ключевые слова: топоним, словообразовательная модель, композита, языковые контакты.